

ДАНИЛЬЧЕНКО І. Е.,

м. Кривий Ріг

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ТВОРІВ «ЖИТІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

Кожна окрема людина має певний рівень свідомості. Її розвиток і мислення можуть або ж зупинитись на поєднанні інстинктивно-інтуїтивного і матеріального рівнів, коли усвідомлюється природно-генетичний фактор і потреба в забезпеченні себе матеріальними благами, або ж, охопивши морально-етичний, соціальний, правовий рівні, піднімаються до філософського. Індивідуальність розвитку конкретної особистості залежить від обставин і оточення, в якому ця особистість перебуває. Проте загальний рівень свідомості нації — завжди найвищий, а саме — філософський. Кожному народові притаманні певні традиції, певне ментальне філософське мислення.

Тому, породжені певною нацією, її найкращі передові представники завжди мислять і діють категоріями філософських аспектів. Інакше кажучи, геній народу породжує геній особистості.

Життя, внутрішній світ, філософські погляди передових, прогресивних історичних, політичних, релігійних, культурних діячів завжди привертали до себе велику увагу громадськості. Задовольнити інтерес людства до таїни доль його видатних представників завжди допомагали і допомагають твори художньої біографії. Адже однією з їх основних рис, які визначив ще у 1929 році відомий французький літературознавець Андре Моруа, є пошук опори у своїх попередників.

Важливе місце у розкритті світогляду героїв художньо-біографічних творів посідає зображення їх релігійно-філософських поглядів.

Найвиразніше теологічне забарвлення несли у собі твори художньої документально-біографічної прози на початку її зародження, а саме — X — початку XI століть. Адже основними писаннями такого гатунку стали «життя». Вони були укладені у збірках або ж подавались як окремі твори. В них описувалось життя святих, проповідників, служителів церкви, біблійних персонажів. До збірок житій відносять «Пролог», «Патерики», тощо.

Перекладений з грецького оригіналу, двохтомний «Пролог» містить у собі короткі життєписи християнських героїв з додатками повчальних оповідань. Збірник цей перекладено у Києві, змінено, розширено. І вже у 13 столітті він став значно більшим за обсягом від свого оригіналу.

На відміну від «Прологу» «Патерики» в основному не містили у собі загальні життєписи, а подавали конкретні епізоди з життя святих. Це епізоди незмінно увічувались релігійно-моральним висновком. Найвідомішими в Україні з найстаріших творів такого типу стали «Патерик скитський», «Патерик синайський», «Лимонар», тощо. За їх зразком пізніше був написаний «Києвопечерський» патерик. Характерною рисою патериків є те, що несучи у собі християнську мораль, вони все ж таки на перше місце ставлять не аскетизм, а добродійність. Так в одному з оповідань говорить про те, як один пустельник у розмові з єпископом за обідом відмовляється від м'яса, мотивуючи це своїм гомінням від народження. А єпископ говорить, що для нього у житті є головним не мати в житті жодного дня, який би пройшов у сварці з людиною. І пустельник зрозумів, що його мораль поступається єпископовій.

Поступово у літературі з'являються житія слов'янських святих: Кирила та Мефодія, Бориса та Гліба, Феодосія Печерського. Писати про них було надзвичайно важко, бо писання такі вважались зухвалістю. Адже доводилось ставити своїх святих в один ряд зі старими, великими мучениками. Тому у тих житіях немає надмірності у вихвалянні діянь персонажів, зображенні чудес і відчувається залежність від перекладних зразків.

Такими є житіє Бориса та Гліба в «Чтениі» та житіє святого Феодосія Печерського Нестора. Обидва твори починаються молитвами, в яких автор просить Бога допомогти у своїй праці. Автор вдало поділяє та групує матеріал, цікаво описує діяння персонажів, випускаючи дрібні подробиці та політичні моменти. Його герої — це перш за все божі люди, які живуть за господніми законами. Нестор не «прив'язує» святих до певних національних та культурних традицій. Чому митець обрав саме такий план викладу? Свою версію подає Д. Чижевський: «Гадаю, що в ім'я вірності законами житійного «агіографічного» стилю. А сенс такого «знеособлення» в тому, що житіє не має бути твором місцевого характеру, воно призначається не лише для місцевих читачів. Житіє звертається до всього християнського світу, хоче бути твором світової християнської літератури»¹.

Житіє Бориса та Гліба вважається композиційно сильнішим за житіє св. Феодосія. Це пояснюється насамперед тим, що при описі життя св. Феодосія Нестір не міг спиратись на своїх попередників, бо їх не було. Це позначилось і на вираженні теологічної концепції творів. У житті Бориса та Гліба більш яскраво виявлено не тільки релігійно-філософські погляди героїв, а й самого автора. У великому вступі, що передує творові, подано історію людства від створення світу до зародження християнства і поширення його на Русі, передано захоплене авторське ставлення до християнської релігії та незборима віра у її прогресивну рушійну силу.

Згадані нами житія є правовірними. Крім них у літературі існують ще й апокрифічні житія, тобто ті, що не визнані офіційною церквою і не входять до канону св. Письма. Релігійно-філософська концепція апокрифів дещо відрізняється від такої у творах правовірної літератури.

Апокрифічні житія задовольняли невтамований правовірними творами інтерес громадськості до подробиць життє-

¹ Чижевський Д. І. Історія української літератури. — К.: Феміна, 1993. — С. 112.

тя Спасителя, Богоматері, мучеників, подвижників, вчителів, тощо. Вони доповнювали канонічні сюжети різними розповідями, перйнятими з переказів, яких на цей час існувало надзвичайно багато. Автори апокрифів не завжди могли відрізнити релігійні істини від вигадки. Прагнучи до чудесного, вони брали на віру найнеймовірніші сказання і передавали їх читачам як неоспоримі факти. Короткі епізоди або навіть окремі вислови Святого Письма перетворювались на значну подію з розгалуженим і напруженим сюжетом. Маючи одну мету з правовірними — переказати подвиги і благочинну діяльність на користь віри сподвижників церкви — апокрифічні житія часто однак відтворювали джерело чудесного не у Господній всемогутності, а в чарівності різних предметів і силі духів. Тому ці твори позначені або надзвичайною деталізацією, дріб'язковістю або містичними хитросплетіннями і «хитрим символізмом».

До типових тем апокрифічних житій належать описи життя і діяльності Мойсея, Авраама, Давида, Соломона, Христа, Богородиці та багато інших. Апокрифи, поєднуючи офіційні релігійні тенденції з дещо інтерпретованою народною вірою, показують, в якому світлі уявлялись у давні часи священні особи і події.

Кінець XIII, XIV та XV ст. є для української культури взагалі і літератури зокрема занепадницькими. Перехід великої частини українських земель під владу Литовського та Польського князівств спричинив до гальмування розвитку наших національних традицій та мистецтва. У контексті української літератури припинився і розвиток художньої біографії.

І лише у кінці XV — початку XVI ст. знову почасті з'являються біографічні духовні повісті. Доних, наприклад, відносять повість «Мука Христова» — компіляцію різних латинських творів, що частково й нині невідомі. Повість близька до апокрифів. Вона доповнює євангелієвську біографію Христа різними легендами, не завжди релігійними мотивами (життєпис Пілата, переписаний і перероблений із західної збірки легенд «Золота легенда»). Сюди ж відносимо декілька повістей про життя св. Олексія, повість «Про світлу пророчицю», тощо.

Великий крок уперед у своєму розвитку українська художня біографія зробила у 17—18 ст. у період так званого літературного барокко. Зараз відомо, що бароккова література синтезувала в собі якості готики та ренесансу. Але

здобутки ренесансу виявлені в ній в набагато меншій мірі ніж здобутки готики. На релігійно-філософській концепції творів це відбилось перш за все у тому, що у художній біографії помічаємо замість антропоцентризму — піднесення культу людини — теоцентризму возвеличення Божественного начала. Хоча творам притаманний і натуралізм — зображення життя і природи в реалістичних, не завжди естетично забарвлених формах.

Надалі розвивається житійна література. Її твори не лише переписуються зі старих джерел, а й зазнають мовної, стилістичної, художньої обробки. При цій переробці в барокових житіях втрачається тонкий психологізм, притаманний старим творам. Найголовнішою обробкою біографічного оповідання (життя) вважається 12-томник «Четій-Міней» св. Дмитра Туптала.

Однією з важливих особливостей релігійно-філософської концепції релігійних творів є обов'язкове введення в сюжет елементів містерії. Живе і сильне вірування поєднується з наївною і хвилюючою фантазією. Але гра фантазії не довільна. Вона відтворює або низку благочестивих релігійних подвигів героїв, або ж нищість темних сил, яким ніколи не вдасться повністю підкорити собі світ. Чудесне виражає у творах принципи людської релігійної моралі, а отже становить «необхідний елемент саме тому, що було основою життя, коли створювалась така легенда»².

Загалом же житійна література, як правдива, так і апокрифічна служила релігійному повчанню, створювала уявлення по будову світу і основи буття. Вона у повній мірі характеризує релігійно-моральний світогляд давнини.